

УДК 37.03 : 355. 232

**ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У
МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ**

Н.В.Макогончук

Анотація. У статті проаналізовано педагогічні умови формування громадянської компетентності у майбутніх офіцерів прикордонників.

Ключові слова: громадянська компетентність, педагогічні умови, офіцери-прикордонники.

Аннотация. В статье проанализировано педагогические условия формирования гражданской компетентности в будущих офицеров-пограничников.

Ключевые слова: гражданская компетентность, педагогические условия, офицеры-пограничники.

Annotation. In the article the pedagogical terms of forming the civil competence in future border guard-officers are analysed.

Key words: civil competence, pedagogical terms, border guard-officers.

Актуальність теми. У керівних документах, які регламентують службову діяльність ДПСУ, вказано, що одним із напрямків підготовки майбутніх офіцерів до виконання завдань з охорони та захисту державного кордону України є формування їхніх громадянських якостей. Зокрема, основним принципом Відомчих стандартів прикордонного контролю визначено принцип забезпечення прав і свобод людини, поваги до людської гідності та рівності. Цей принцип передбачає поважливе ставлення до людей незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак. Також йдеться про поважливе ставлення до колег, старших начальників, підлеглих, їхніх прав і свобод,

а також до законів, норм етики і культури [4, с. 17].

У Кодексі честі курсанта НАДПСУ зазначається, що курсант Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького повинен, по-перше, визнавати права і свободи людини та громадянина України; по-друге, дотримуватись вимог чинного законодавства України, Статутів Збройних сил України, наказів командирів відповідного рангу, правил внутрішнього розпорядку та інших нормативних актів; по-третє, бути політично та релігійно коректним та ін.

Офіцер-прикордонник має бути високопрофесійним спеціалістом, ефективно виконувати функції охорони кордону України та здійснювати свої повноваження від імені держави, своїми навичками культури спілкування, вмінням поводитися з людьми, ввічливістю і толерантністю, бездоганним зовнішнім виглядом у поєднанні з точним і суворим дотриманням чинного законодавства України бути взірцем громадянського та професійного служіння і створювати позитивний імідж Національній академії ДПСУ та державі.

Сформованість якостей громадянина, таких як громадянська гідність, обов'язок, відповідальність, мужність, діловитість, а також громадянської свідомості та громадянської позиції зумовлює мотиви поведінки й діяльності офіцера, дозволяє критично оцінювати себе, більш ефективно налагоджувати взаємодію з людьми при організації службової діяльності з охорони кордону. У цьому випадку громадянську компетентність офіцера-прикордонника слід розглядати як складову його готовності до виконання службових обов'язків та передумову особистого і професійного самовизначення як захисника Вітчизни.

Вищий навчальний заклад якраз і має сформувати у молодих захисників кордону готовність стверджувати свою громадянську позицію, розвинути у них громадянські якості. Ці завдання обумовлюють необхідність пошуку найбільш ефективних педагогічних умов формування їхньої громадянської компетентності.

Необхідно зазначити, що поняття «громадянська компетентність» увійшло до активного наукового вжитку порівняно недавно у зв'язку із становленням компетентнісного підходу до визначення цілей та якості освітнього процесу. У багатьох дослідженнях поняття громадянської компетентності розглядається у зв'язку із проблемами громадянського виховання. Зокрема проблеми громадянського виховання молодого покоління в історико-педагогічному аспекті досліджували П.Кононенко, В.Кремень, І.Кучинська, Б.Ступарик, О.Сухомлинська та ін.

Важливе значення на сьогодні мають роботи щодо визначення шляхів і засобів громадянського виховання (П.Ігнатенко, Г.Маслай, О.Пометун, В.Сухомлинський та ін.), формування громадянських якостей у молоді (В.Поплужний, О.Роговець, М.Рудь та ін.), формування громадянськості засобами різних навчальних дисциплін (Р.Арцишевський, Ф.Пелло, М.Сметанський та ін.). Для нашого дослідження важливими стали роботи, присвячені проблемам патріотичного та духовно-морального виховання майбутніх офіцерів (І.Грязнов, В.Дзюба, С.Крук, В.Матвійчук, О.Тогочинський, Г.Топольницька та ін.).

Безпосередньо специфіку формування громадянськості у процесі навчання суспільствознавчих дисциплін чи історико-краєзнавчої діяльності досліджували О.Кошоп, Ю.Олексін, О.Пометун, М.Рагозіна, С.Рябова та ін. Зокрема О.Кошоп розглядав особливості громадянського виховання старшокласників у процесі історико-краєзнавчої діяльності, Ю.Олексін – питання навчання вітчизняній історії як засобу формування рис громадянськості старшокласників.

Щодо представників правоохоронних формувань України особливості формування громадянської компетентності досліджував В.Примак, який з'ясував особливості формування громадянської відповідальності у курсантів вищих навчальних закладів Міністерства внутрішніх справ. Однак незважаючи на підвищену увагу вчених до питань громадянської освіти та виховання, на сьогодні потребує подальшого теоретичного та практичного дослідження проблема формування громадянської компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників. З огляду на це **метою статті** є визначення педагогічних умов формування громадянської компетентності майбутніх захисників кордонів Української держави.

Виклад результатів дослідження. Формування громадянської компетентності у майбутніх офіцерів-прикордонників можна трактувати як науково обґрунтовану систему організації і стимулювання їхньої активної діяльності, що передбачає впровадження таких педагогічних умов, які забезпечують розвиток усіх компонентів громадянської компетентності.

Аналіз сучасної психолого-педагогічної літератури свідчить, що на сьогодні склалося декілька основних підходів до формування громадянської компетентності. Загальною методологічною основою формування громадянської компетентності особистості є системний підхід (Ю.Бабанський, В.Беспалько, Б.Гершунський, В.Краєвський, Н.Нікандров, П.Підкасистий, В.Сластьонін, Е.Юдін та ін.).

Цей підхід визначає процес формування громадянської компетентності як цілісну педагогічну систему, що складається із сукупності взаємозалежних елементів. Системний підхід дозволяє формувати громадянську компетентність у майбутніх офіцерів-прикордонників як цілісну соціальну особистісну якість.

Для формування громадянської компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників має значення також діяльнісний підхід (К.Абульханова-Славська, Б.Ананьєв, Л.Виготський, П.Гальперін, В.Давидов, С.Каган, О.Леонтьєв, Л.Рубінштейн, Т.Шамова, Д.Ельконін та ін.). Важливість цього підходу обумовлена тим, що формувати громадянську компетентність особистості можна тільки в діяльності. За таких умов можна розвивати в майбутнього офіцера-прикордонника вміння критично мислити, відстоювати власну точку зору, аналізувати соціальні проблеми, приймати самостійні рішення, користуватися своїми громадянськими правами.

Особистісно орієнтований (І.Бех, О.Бондаревська, В.Давидов, В.Сериков, В.Сластьонін, І.Якиманська та ін.) підхід дозволяє будувати процес формування громадянської компетентності з урахуванням індивідуальних особливостей і потреб кожного курсанта, адекватно запитам суспільства. При цьому виявляється гуманістична спрямованість формування громадянської компетентності майбутнього офіцера-прикордонника.

У свою чергу аксіологічний підхід (Б.Братусь, Б.Гершунський, Л.Коган, О.Леонтьєв, Д.Узнадзе, Є.Шиянов та ін.) дає можливість розглядати процес формування громадянської компетентності курсанта як утвердження у нього основних громадянських цінностей, усвідомлення й оцінку себе як громадянина. На основі аксіологічного підходу процес професійної підготовки фахівця у вузі можна організувати через увагу до громадянського самовизначення особистості.

Для формування громадянської компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників важливе значення мають також *принципи здійснення педагогічного впливу*. Серед таких принципів слід вказати на принципи цілісності, комплексності, інтегративності та науковості, принцип культуровідповідності, принцип свідомості й активності особистості, самоактивності й саморегуляції, урахування вікових та індивідуальних особливостей та ін.

Зазначені підходи, принципи організації роботи складають теоретико-методологічну основу роботи з розвитку громадянської компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників та дозволяють безпосередньо визначити основні педагогічні умови, необхідні для цього.

Педагогічні умови вчені визначають як фактори, обставини, від яких залежить ефективність функціонування педагогічної системи. Зокрема В. Андреев трактує педагогічні умови як результат цілеспрямованого відбору, конструювання й застосування елементів змісту, методів (прийомів), а також організаційних форм навчання для досягнення дидактичних цілей [1]. Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволяє розглядати педагогічні умови, що забезпечують формування у майбутніх офіцерів-прикордонників громадянської компетентності, як сукупність заходів навчально-виховного процесу, спрямованих на формування у курсантів усіх складових громадянської компетентності.

Для організації роботи з формування громадянської компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників було використано напрацювання вчених у цьому аспекті. Зокрема з'ясовано, що вчені насамперед вказують на великий потенціал історичної науки щодо формування громадянської компетентності молоді. Ще Т.Шевченко, П.Куліш, М.Максимович, Г.Галаган, П.Чубинський, П.Житецький, О.Лазаревський, О.Єфименко та ін. трактували звернення до історичного минулого народу як моральну і духовну опору у формуванні світогляду особистості. Вони розглядали формування патріотичних і громадянських якостей засобами історичної спадщини з позиції впливу на виховання молодого покоління, тому що, на їхню думку, тільки такий підхід дає змогу пояснити свої національні пріоритети та визначити громадянські орієнтири.

У наш час Я.Дашкевич доводить, що «історична наука мусить не лише стати правдивим відзеркаленням української культури, давати докладні й джерельно перевірені відомості про минуле української нації, а й вчити сучасні й майбутні покоління правдивої історії. Без знання правдивої давнини, – підкреслює вчений, – важко будувати майбутнє» [3, с. 320].

Н.Яковенко підкреслює, що вивчення історії прищеплює молодим людям ті цінності, які суспільство хотіло б бачити у нових поколіннях, а саме: виховує їх людьми мислячими, соціально-активними, такими, що розуміють проблеми своєї країни, свого народу, а також проблеми всього людства [6].

В.Сухомлинський також стверджував, що формування ідейно-громадянських переконань якраз і починається з осмислення знань про людину-громадянина, із захоплення її громадянською доблестю [5, с. 424]. Великий український мислитель підкреслював, що перед вчителем, «з одного боку, моральні

цінності, створені, вистраждані протягом століть, з іншого – багатство народу, його майбутнє, його надія – молоде покоління. Вчитель творить найбільше багатство суспільства – людину. В цьому творенні найголовнішим є вміння знайти в моральних цінностях нашої Вітчизни і всього людства те, що треба вкласти в юні душі» [5, с. 429–430].

Вчені вважають, що саме вивчення історії дає великі можливості для формування активної особистості, яка має громадянську позицію, зорієнтована на захист прав і свобод людини, дотримання конституційних прав і громадянських. Урахування позицій Я.Дашкевича, В.Сухомлинського, Н.Яковенко та ін. дозволяють стверджувати, що першою ланкою у процесі формування громадянської компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників слід вважати знання про основні події з історії Української держави, про етапи становлення громадянських цінностей українського суспільства, про основні права й обов'язки громадянина, національні та духовні цінності українського суспільства. Ці знання курсанти здобувають насамперед при вивченні таких навчальних дисциплін, як «Історія України» та «Історія української культури». Саме тому однією з педагогічних умов формування громадянської компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників є введення громадянської проблематики до змісту дисциплін «Історія України» та «Історія української культури».

Щодо наступної педагогічної умови слід вказати на думку В.Сухомлинського про неможливість формування ідейно-громадянських переконань епізодичними заходами. Потрібна тривала система виховного впливу. [5, с. 423]. Н.Волкова щодо цього зазначає, що ефективність громадянського виховання залежить від спрямованості навчально-виховного процесу, форм і методів його організації. Провідна роль, на думку вченої, тут належить активним методам навчання, що передбачають самостійний пошук, формування критичного мислення, ініціативи й творчості [2, с. 105]. У цьому випадку очевидно, що вирішення завдань формування громадянської компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників забезпечується не тільки змістом освіти, але й самою організацією навчально-пізнавальної діяльності. З огляду на це, наступною педагогічною умовою формування громадянської компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників є, на наш погляд, вибір відповідних методів навчання.

З огляду на те, що накопичення знань про факти, набуття знань інформаційного характеру найбільш ефективно забезпечуються використанням репродуктивних методів, важливо зазначити, що для формування громадянської компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників не слід відмовлятися від цих методів. Значний обсяг знань курсанти засвоюють якраз репродуктивним методом. У цьому випадку оволодіння теоретичними аспектами навчальних дисциплін є основою для формування у курсантів базових особистісних якостей, зокрема наукового світогляду, патріотичних переконань, громадянської позиції, моральної свідомості, правової культури й культури спілкування.

Окрім цього, важливим є також міркування В.Сухомлинського про те, що «потрібно створювати такі ситуації, де загострюються взаємини між молоддю і старшим поколінням, ситуації, з яких постає з усією очевидністю моральна істина про обов'язок молодих поколінь перед старшим» [5, с. 423]. З огляду на це, найбільш адекватними в аспекті становлення громадянської компетентності й гуманістичних демократичних цінностей є, на наш погляд, активні й інтерактивні методи, які передбачають взаємодію та співробітництво всіх учасників освітнього процесу для вирішення навчальних і практичних завдань. Зазначені методи дозволяють залучати курсантів до осмисленого переживання індивідуальної й колективної діяльності, до усвідомлення та прийняття громадянських цінностей, нагромадження досвіду громадянської діяльності. Вони допомагають формувати здатність до критичного аналізу, але одночасно й уміння протистояти тиску, робити вибір, аргументувати, відстоювати свою точку зору. При цьому курсанти, розглянувши проблему з різних точок зору, можуть висловлювати свій погляд, відстоювати свої думки, вчитися з повагою ставитися до позиції опонентів.

Окрім цього, ще одним ефективним способом, що дозволяє розв'язувати широкий спектр завдань громадянської освіти, як свідчать дослідження вчених (Л.Бурчак, Н.Бордовська, І.Герасимов, В.Журавльов, Н.Кушнарєнко, М.Скаткін, Н.Соловійова, Д.Стеченко, О.Чмир, В.Шейко та ін.), є науково-дослідницька робота. Науково-дослідницька робота допомагає розвивати історичне мислення курсантів, формувати у них навички самоосвіти, прагнення й уміння орієнтуватися в інтелектуальному полі суспільства. За рахунок цього курсанти вчаться розуміти природу й сутність наукових історичних знань, критично сприймати інтерпретації історичного процесу, визначати власне бачення та робити аргументоване тлумачення. Під час активної, зацікавленої, творчої участі в цій роботі молоді люди вчаться працювати самостійно і в колективі, навчаються виділяти головне, порівнювати особисті й суспільні інтереси. Це сприяє становленню як окремих компонентів, так і громадянської компетентності особистості загалом.

Окрім цих умов, важливе значення для формування громадянської компетентності майбутніх

офіцерів-прикордонників має відповідний рівень спілкування викладачів та курсантів, створення сприятливої атмосфери на лекціях та семінарах. На думку В.Сухомлинського, «вкладання в юні душі моральних цінностей нашого народу і всього людства – це насамперед відверта, задушевна, сердечна розмова вихователя з вихованцем» [5, с. 429–430].

І.Бех, О.Бондаревська, А.Маслоу, Г.Олпорт, К.Роджерс, І.Якиманська та ін. як представники особистісно орієнтованого підходу підкреслюють важливість недирективної особистісно-орієнтованої взаємодії. Головною стратегією особистісно орієнтованого підходу є ставлення педагога до курсанта як до свідомого відповідального суб'єкта власного розвитку. За цього підходу головним є безумовне визнання особистості суб'єкта навчання, його прийняття, розуміння та оптимістичне прогнозування. Йдеться про створення атмосфери взаємоповаги, відмову від негативних оцінних суджень та порівняння з іншими. Отже, ще однією педагогічною умовою формування громадянської компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників слід назвати налагодження суб'єкт-суб'єктної взаємодії в системі «викладач-курсант».

Для ефективної роботи щодо формування громадянської компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників необхідна методологічна й теоретична підготовка власне самих педагогів. Викладач повинен уміти будувати взаємини з колегами, з курсантами, дотримуючись своїх та їхніх громадянських прав, та ретельно, навіть зразково, виконуючи громадянські обов'язки. Особливо слід підкреслити, що педагог повинен мати чітко виражену громадянську позицію, яка включає повагу до конституційних норм, визнання цінностей толерантності, демократичний стиль педагогічної роботи, позитивну налаштованість до роботи, прагнення до компромісу, вміння чути й підтримувати оригінальні думки, а також високу комунікативну культуру.

Що стосується ще однієї педагогічної умови формування громадянської компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників, то при цьому було враховано думку В.Сухомлинського про те, що «ніхто не зможе виховати людину, якщо вона сама себе не виховує. Самовиховання, підкреслює вчений, – це не щось допоміжне у вихованні, а міцна підвалина в ньому» [5, с. 427].

На думку В.Сухомлинського, самовиховання починається з праці. Великий педагог зазначав: «Коли людина відчуває себе учасником суспільного розвитку, вона творить не лише матеріальні цінності для людей, вона творить і саму себе. З праці, в якій яскраво виражений дух громадянськості, починається справжнє самовиховання» [5, с. 427]. Важливим засобом самовдосконалення себе як громадянина В.Сухомлинський називав читання. На його думку, «виховна сила слова саме в тому й полягає, що воно пробуджує внутрішні духовні сили людини. В захопленні красою й доблестю громадянства народжується бажання стати морально красивим» [5, с. 444].

З огляду на це, ще однією умовою формування громадянської компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників було визначено активізацію громадянського самовдосконалення майбутніх офіцерів-прикордонників через організацію їхньої громадянської самоосвіти та самовиховання.

Висновки. Аналіз науково-педагогічної літератури дозволяє визначити такі основні педагогічні умови формування громадянської компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників: 1) введення громадянської проблематики до змісту дисциплін соціально-гуманітарного циклу; 2) раціональне поєднання пояснювально-репродуктивних та проблемних, інтерактивних і дослідницьких методів, які дозволяють розвивати критичне мислення курсантів і включати їх у різні види самостійної пізнавальної діяльності; 3) налагодження суб'єкт-суб'єктної взаємодії в системі «викладач-курсант» через організацію спеціальної наукової та методичної підготовки викладачів до роботи з формування громадянської компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників; 4) активізація громадянського самовдосконалення майбутніх офіцерів-прикордонників через організацію їхньої громадянської самоосвіти та самовиховання.

Перспективами подальших досліджень є експериментальна перевірка педагогічних умов формування громадянської компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі їхньої фахової підготовки.

Література

1. Андреев В. И. Педагогика творческого саморазвития: Инновационный курс : в 2 кн. / В. И. Андреев. – Казань : Изд. Казан. ун-та, 1996. – Кн. 1. – 567 с.
2. Волкова Н. П. Педагогіка: Посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Вид. Центр «Академія», 2002. – 576 с.
3. Дашкевич Я. Р. Стан української історичної науки та завдання Наукового товариства ім. Т. Шевченка // «Учи неможлими устами сказати правду»: історична есеїстика. – К.: Темпора, 2011. – 828 с.
4. Культура прикордонного контролю в пунктах пропуску через державний кордон України : навч. посіб. /

- О. А. Бінковський, О. А. Жданенко, Ю. І. Сердюк та ін. – Хмельницький, вид-во НАДПСУ ім. Б. Хмельницького, 2010. – 142 с.
5. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори : в 5 т. – К. : Рад. шк, 1976. – Т. 1. – 654 с.
6. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / Н. Яковенко – 3-тє вид., перероб. та розшир. – К. : Критика, 2006. – 584 с.